TÜRKÇEDE KÖK MORFEMLERİN ARAŞTIRILMASINDA –GA YAPIM EKİNİN YERİ

Doç. Dr. Yakup KARASOY

Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Dillerin yapısal sınıflandırılmasında Türkçe eklemeli diller arasında yer almaktadır. Dil sınıflandırılmalarında özellikle çekimli diller diğerlerinden daha farklı bir gelişme seyri göstermektedir. Türkçe de çekimli özellikler taşıyan - zaman zaman tartışmalar çıksa da- eklemeli sistemin çok önemli bir yeri olduğu herkesçe bilinen ve uzun bir gelişme dönemi geçirmiş ender dillerdendir.

Bir kelime, yapısal ve anlamsal kuruluşuna bağlı olarak anlamlı küçük parçalara ayrılmayan (yani kök kelime = kök morfem) bir birim olabildiği gibi, kelime içerisinde kullanılan ve incelendiğinde anlam taşıyan küçük parçalara da (yani kök morfem+ek morfem; kök morfem+kök morfem; kök morfem+ kök morfem+ek morfem;...) sahip olabilir. Bu makale içerisinde incelenmek istenen durum, kök morfem +ek morfem yapıları içerisinde yer almaktadır. N. A. Baskakov: "Birleşik veya türemiş olan, yani birkaç morfemden oluşan her Türkçe kelime tarihî olarak nitelendirici kelime birleşimlerine dayanmaktadır."demektedir **(Baskakov, 1985:19)**. Yazara göre, bir kelime birleşiminde önce kullanılmış kelime (sıfat) kendinden sonraki kelimeyi (isim) açıkladığı gibi birkaç morfemden oluşan kelimede de önceki unsur kendisinden sonrası için belirleyicidir. Bir sonraki zaman kendisinden öncekine göre soyut kavramdır, belirlenendir. Böylece önce gelen unsur (kök morfem), sonrakine (ikinci kök morfeme, yardımcı kelime veya eke) göre daha çok önem kazanmaktadır. Çünkü bu durumda tamlayanın tamlanandan anlamca baskın olduğu görülmektedir. Böyle durumlarda kök morfem ek morfeme kıyasla ikinci plândadır. Bu yorum ek morfemlerin fonksiyonunu daha değişik olarak yorumlayan bir bakış açısı olarak dikkat çekicidir.

Kök morfem + ek morfem yapıları her iki parçanın anlamı açısından birkaç kısma ayrılabilir:

a- Hem kök hem de ek morfem anlam açıklığına sahip olur;

b- Kök morfem net anlamlı, ek morfem anlamını kaybetmiş olabilir;

c- Kök morfem anlamını kaybetmiş, ek morfem net anlamlı olabilir;

ç- Hem kök hem de ek morfem anlamını kaybetmiş olabilir.

Bu bölünmenin dilin daha çok eş zamanlı durumunda belli bir zaman ve belli bir dil sınırında geçerli olduğu söylenebilir.

Biz bu grupları –ga yapım eki almış kelimelere göre incelemeye çalışacağız[1]. Bu incelemenin tamamen eş zamanlı olarak yapılmasının (Türkiye Türkçesinin çağdaş yazı diline dayanmasının) konuya istenilen açıklığı getiremeyeceği düşüncesi ile, gerektiğinde Türk dilinin tarihî metinlerine ve diğer çağdaş Türk lehçeleri örneklerine de başvurulacaktır.

Genellikle dilin morfolojik katmanında ele alınan ek morfemler diğer dil birimleriyle doğrudan bağlantılıdır. Yapım ve çekim ekleri, çekimli dillerden farklı olarak eklemeli dillerde bir saydamlık izlenimi oluştururlar. Türkçe'de ek morfemlerin geçmişi çok eskiye dayanmaktadır. Türk lehçelerinde görülen –ga, -ğa, -ha, -ka, -ke, -ge ekinin konumu bu açıdan çok dikkat çekicidir. (Makale içerisinde kısaca –ga diye bahsedilecektir).

Dil tarihimizin eski dönemlerinden itibaren –ga ekinin bir yapım eki olarak kullanıldığını görmekteyiz. M. Kâşgarlı'nın *Dîvânü Lûgati't-Türk* adlı eserinde bu eke dair pek çok örneği karşılaştırma amacıyla ilerleyen sayfalarda vereceğiz. Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde geçen ***arka*** "arka"; ***avıçga*** , ***avuçga*** "ihtiyar"; ***berge*** "değnek, kamçı, dayak"; ***bilge*** "bilge, âlim"; ***ılımga*** "kâtip"; ***tamga*** "tamga"; ***sırınçga*** "sırça" ve aynı zamanda ***kısga*** "kısa"; ***yinçke*** "ince" vs. gibi kelimelerin bir çoğuna sonraki dönem dil âbidelerimizde de rastlamak mümkündür. Ez-Zemahşerî 'nin *Mukaddimetü'l Edeb* adlı eserinde öbür kelimelerin yanı sıra özellikle tespit ettiğimiz ***koltka*** "istek, hediye" kelimesi dikkat çekicidir **(ez-Zemahşari, 1993:35[b]).**

Yeni Tarama Sözlüğü'nde eski dönem (XIII.- XIV. yy.) dil abidelerinden seçilmiş örnekler –ga ekinin yerini belirlemekte bize yardımcı olacaktır (22). Bu örneklerden bazılarına göz atalım: ***ünüge*** "tartısı yerine göre değişen bir ağırlık ölçüsü; nügü, öreke "iplik eğirecek aygıt"; bolka "hırka"; ***börke*** (> börk) "başa giyilen külâh, kalpak gibi şeyler" ; ***çönge*** "gücünü yitirmiş, zayıf, görevini yapamaz duruma gelmiş"; ***sakırga*** "kene", ***söyke*** "dayanılacak yer ve kuvvet, mesnet, istinatgâh", ***savka*** "âidat, tekâlif", ***soyka*** "soyuntu, sırttan çıkarılan elbise, elbise"; ***talga*** (itmek) "ortalığı karıştırmak, karışıklık vermek", ***kancuga*** "terki"; ***keverge*** "çan, küçük çan", ***helke*** "bakır tencere, bakraç", vb.

---

[1] Eski Türkçede istek bildiren kip eki -ga, -ge ile yaklaşma hâlini ifade eden -ga, -ge ekleri de vardır. Tarihî süreçte bu ekler çeşitli değişikliklere uğramışlardır. Biz burada sadece yapım eki olan -ga, -ge'nin durumunu araşatırmağa çalışacağız.

Türkiye Türkçesinde bu ekle ilgili düşünceler şöyledir: Prof. Dr. M. Ergin *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde bu ekin isimden isim ve fiilden isim yapma görevi taşıdığını kaydetmiştir: "-ka, -ge . Bu da işlek olmayan bir ektir. Eskiden beri, kalıplaşmış olarak, iki kelimede bulunur: baş-ka, öz-ge. Aynı manaya gelen bu iki kelimede ekin kökün dışındakini ifade fonksiyonu olduğu görülmektedir" **(Ergin, 1983:175)**. "-ga, -ge", eki de Türkçe'de görülen, eskiden beri kullanılan, fakat sonradan işlekliğini kaybeden bir ektir. Bugün görülen misalleri fazla değildir. Hareketi yapanı, olanı veya yapılan nesneleri karşılayan isimler yapar: bil-ge, dal-ga, yon-ga, böl-ge, kavur-ga, süpür-ge gibi" **(Ergin, 1983:189).** Ergin, bu ekin çağdaş Türkiye Türkçesinde ister isimden, isterse de fiilden yeni kelimeler oluşturulmasında kullanılan verimsiz ekler arasında olduğunu özellikle belirtmiştir. Prof. Dr. V. Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri* adlı eserinde –ga (-ge) ekinin eylem kök ya da gövdesine gelerek ad kurduğunu yazmış ve örneklendirmiştir **(Hatipoğlu, 1981:63).** Burada ekin verimli veya verimsiz olduğuna değinilmemiş, ama örnekler arasında çok eskilerden dilin hazinesinde yer alan kelimelerin yanı sıra "duyarga", değiştirge", "dizge", "gösterge", "sömürge", "yönerge", "yörünge" gibi yeni kelimeler de yer almıştır.

Prof. Dr. T. Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri* adlı eseri "-ge adları" başlığı altında bu ekle ilgili daha kapsamlı bilgi içermektedir. Burada ekin etimolojisi ve anlam fonksiyonu ile ilgili fikirler sunulmuştur. Bu fikirleri daha sonra gözden geçireceğiz. Banguoğlu, –ge ekinin eski Türkçe'de oldukça yaygın biçimde ve farklı anlatımda adlar ve sıfatlar yaptığını, Türkiye Türkçesinde bu ekin katı sesteşlerden sonra damak sesini kaybettiğini (örnekler:inçge>ince, kıska>kısa, yumurtka>yumurta gibi), akıcı sesdeşlerden sonra ise bu damaksının korunduğunu (tamga>damga, kölige> gölge; yorıga> yorga, yonga, soyka, yuwga> yufka, öwke> öfke, tayga, bölge, karga, cerge, çavga, burga gibi) belirtmiştir **(Banguoğlu, 1990:238).** Banguoğlu, Türkiye Türkçesinde bu ekin tekrar canlandırıldığını, anlatımı belirtilmiş olmaksızın terimleşmede ve yeni kelimelerde (belge, önerge, bildirge, tirge, gösterge, sömürge, yörünge gibi) görüldüğünü kaydederken endişelerini de dile getirmiştir: "Ancak – bazen de uydurma – isim tabanlarına –ge eki getirilerek onları bu üretime mal etmek ana dili duygusundan mahrum olanların işidir: **İmge** (image)-hayal, **çizelge** – cetvel, **genelge** – tamim gibi" **(Banguoğlu, 1990:238).** –ge ekinin isim tabanlarına da getirilebildiği düşüncesinin diğer yazarlar tarafından kabul edildiğini söylerken aynı zamanda yazarın yapma kelimelerle ilgili endişelerine katılmamak da elde değildir. Prof. Dr. H. Eren *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* ve Prof. Dr. H. Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* adlı **(TS, 1983)** eserlerinde yer yer –ga ekli kelimelerden bahsetmişlerdir. H. Zülfikar araştırmacıların –ga eki ile ilgili önceki düşüncelerine yeni ilâveler yapmıştır. Yazar, fiil kök ve gövdelerinden isim yapan bir ek olarak ele aldığı –ga (-ge, -ka, -ke) ekinin kurallı örneklerine ek olarak; Türkçeleştirme çalışmaları sırasında dile kazandırılmış ***yörünge***, ***duyarga***, ***yönerge*** gibi kelimelere de değinmiştir. Zülfikar'ın bu ek ve ekle oluşturulmuş kelimeler hakkındaki görüşleri şöyledir: "Kuruluş bakımından Türkçenin kurallarına uymayan bu terimler, belli bir kullanım

sıklığına erişmiş, dile mal olmuş, okul kitaplarına geçmiş ve böylece yaygınlaşmıştır. Amacımız bundan sonra yapılacak terimlerde yapıların Türkçe'nin kurallarına uygun olmasını sağlamaktır" **(Zülfikar, 1991:83)**. Dilde yeni kavramların ve bilimsel terimlerin ifadesi alanında canlılık kazanmış bu ekin halk ağzında birçok örnekleri bulunduğu da yazar tarafından belirtilmiştir. Zülfikar, –ga ekinin Çağdaş Türkiye Türkçesindeki görevlerini dört grup içerisinde ("araç gereç" kavramı, "organ" kavramı, "kökteki anlama bağlı olarak ortaya çıkmış, yapılmış sonuç" kavramı ve "böcek" kavramı) ele almıştır. **(Zülfikar, 1991:84)**

Türkiye Türkçesinden verilmiş örneklerde kök morfemlerin çoğu zaman açık bir anlam ifade ettiği görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde ek morfemlerden bahsederken S. Caferov'un –ga eki ile ilgili verdiği örnekler de buna benzerdir: ***garışga*** (garışmag fiilinden), dönge (dönmek fiilinden), ***govurga*** (govurmak fiilinden), ***süpürge*** (süpürmek fiilinden). **(Caferov, 1982:89).** "Garışga" (karınca) kelimesinin karışmak fiil kökünden geldiği düşüncesi, kelimenin diğer Türk lehçelerindeki farklı seslik ve biçimlik varyantlarına bakılınca kuşku doğurur. Bu araştırmada –ga eki, fiillerden isimler türeten söz değeri ve gramatik ek olarak sunulmuştur.

Türkmen Türkçesinin kelime hazinesinin –ga ekli kelimeler barındırması açısından Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine göre daha zengin olduğu söylenebilir. Örnek olarak aşağıdaki kelimeleri göstermek mümkündür: ***adalga*** "terim, ad, isim", ***başga*** "başka;daha", ***batga*** "pislik, çamur; batak", ***bosaga*** "eşik; giriş, başlangıç", ***bukalga*** "sığınak", ***çabga*** "sağanak", ***çaga*** "insan yavrusu veya hayvan yavrusu, çocuk" , ***gapırga*** "kaburga", ***garga*** "karga", ***gonalga*** "duraklama, konaklama, mola", ***gumursga*** "karınca", ***gutulalga*** "çıkma, çıkış", ***hoñka*** "delinen, oyulan", ***ırga*** "sallanıp duran", ***içege*** "bağırsak", ***inelge*** "inme, iniş", ***kaka*** "baba; kurumak", ***külke*** "toz, toz hâlinde", ***mañka*** "bidon, sümük sakağı", ***okalga*** "kitap okunan yer", ***önelge*** "yetişen, üretilen, ürün", ***ötelge*** "geçit", ***özge*** "başka, başkası, yabancı", ***sakga***" birden, aniden", ***sakırtga*** "kene", ***şagga*** "birden, birdenbire, anîden", ***tutalga*** "tutulacak yer, bahane, sebep, koz", ***yatalga*** "yatılacak yer", ***yerge*** "can ciğer, sıkıfıkı", ***yorga*** "rahvan", ***yuka*** "ince, yufka", vb.

Kök morfemler belli bir anlama sahip olduğu hâlde –ga eki ona değişik anlamlar yükler. Bu durumda –ga ekinin kendisinin taşıdığı anlam kapsamı nedir ve kökeni neye dayanır? Ek morfem söz konusu olduğunda köken belirlemek çok zor olabilir. Bazen farklı kökenlere dayanan ekler biçim olarak benzeşebilirler. Kök morfemlerin fonetik değişimi de bazen kelime sonuna ek görünümü verebilir. Bütün bunlar büyük bir dikkatle değerlendirilmesi gereken ayrıntılardır.

Prof. Dr. T. Banguoğlu "... bu ekin daha eski bir –ge –g birleşiminden geldiğini sanıyoruz (tal-ga-g> dalga gibi, bil-ge-g> bilge)" diye yazar **(Banguoğlu, 1990:238).**

A. N. Kononov, *Çağdaş Türkiye Türkçesi Yazı Dili Grameri* adlı eserinde verimsiz olarak nitelendirdiği –ga /-ka yapım ekini -gı, -kı eki ile bağlamıştır **(Kononov, 1965:121).**

Nogay Türkçesinin dil özelliklerini anlatan N. A. Baskakov ikincil kök – gövdeleri ve ölmüş ekleri ayrıca ele almış, -ka, -ke, -ga, -ge ekini bu grup içerisinde gözden geçirmiştir **(Baskakov, 1975:47-49).** Yazara göre, -ka, -ke, -ga, -ge eki –ak, -ek ekinin bir varyantıdır. Eserde –av eki de bir varyant olarak sunulmuştur. N. A. Baskakov'un bu eklerle ilgili verdiği örneklere karşılaştırma amacı ile bir göz atalım:

-ak, -ek eki: ***yipek/ jipek*** "ipek" (yip/jip "ip"), ***yürök*** – "yürek" (yür - "yürümek, hareket etmek"), ***pışak/bışak*** "bıçak" (bış -"biçmek"), ***yaprak*** "yaprak" (<yap + ır + ak; yap - "kapatmak", yapıg "ezmek, buruşturmak"), ***bürök*** "börek" (bür - "buruşturmak") vb.

-ka, -ke, -ga, -ge eki: ***kaska*** "kel" (kas (ı) "kaşımak"), ***yumırtka*** "yumurta" (yum "yummak, kapatmak" + ır + t + ka), ***kübürtke/ kübürtköye*** "kaplumbağa, ***kumırska*** "karınca" (köm - "gömmek" > küm >küb + ir + t + ke).

-av eki : ***jırav/ yırav*** "ozan" (yır "şarkı + av), ***oprav*** "çığ, göçük", omrav "göğüs (om> op) vb.

Yine Baskakov'un Hakas Dili Grameri adlı kitabında –ha/ -ke varyantları ile –ga ekinden bahsedilmiş, etimoloji verilmeden bu ekin sınırlı sayıda kelimelerde kökle kaynaşarak sıfat oluşturduğu ve verimsizliği belirtilmiştir: ***hısha*** "kısa", ***pasha*** "başka", ***niske*** "ince, dar" **(GHY, 1975:89).**

Yapım ve çekim eklerinin tarihî seyri göz önüne alınırsa –ga yapım ekinin isimlerdeki yönelme hâli eki olan –ga ile bir yakınlık içerisinde olduğu düşünülebilir. –ga yönelme hâli eki, çağdaş Türk lehçelerinin bir çoğunda korunmuştur ve Kıpçak lehçelerinin karakteristik bir ayırıcı özelliğini oluşturmaktadır. Yönelme hâli; iş, durum ve hareketin yönünü bildirmesinin yanı sıra bir çok anlam ayrıntılarını da içermektedir. G. Abdurahmanov ve Ş. Şükürov *Özbek Dilinin Tarihi Grameri* adlı eserlerinde bu çekim hâlinin sekiz kadar anlam farklılığını belirtmişlerdir **(Abdurrahmanov, 1973:49-50).**

Prof. Dr. Z. Korkmaz da isim çekimi eklerinde görev aktarımından bahsederken, yönelme hâlinin farklı nüanslarını örneklerle ortaya koymuştur. **(Korkmaz, 1995:225-226).**

-ga ekinin fiillerle bağlantısının bulunması da tezimize destek verir niteliktedir. B. A. Serebrennikov, -ka/-ga, -ke/-ge izlerinin Moğol ve Tungus – Mançur dillerinde de görüldüğünü belirtmiştir **(Serebrennikov, 1971:278).** N. Poppe'nin *Moğol Yazı Dilinin Grameri* adlı kitabında bu ekin Moğol ve Tungus Mançur dillerindeki varlığını doğrular nitelikte örnekleri görmek mümkündür. Şöyle ki; –ga eki Moğolca'da geniş bir yelpaze

ile fiilden fiil (kata-kurumak, ***kataga***-kurutmak; ***una***-düşmek, ***unağa***-düşürmek, yıkmak; ***sur***-öğrenmek, ***surğa***-öğretmek; **kür**-ulaşmak, ***kürge***-ulaştırmak; ***bos***-yükselmek, ***boska*** yükselmek, kaldırmak; ***çad***-doymak, ***çadka***-doyurmak. **(Poppe, 1992:78-79)**, fiilden isim (-lğa\-lge eki şeklinde***: bari*** "bina etmek, kurmak", ***barilğa*** "bina"; ***unğşi*** "okumak"; ***unğşilga*** "okuyuş"; ***bodo*** "düşünmek"; ***bodolga*** "düşünce,fikir"; ***bos*** "yükselmek", ***bosulga*** "ayaklanma,isyan", **(Poppe, 1992:57**) türetir: Zarflarda yapım eki olarak görülür (yer zarfları: ***ğada-ğadağa*** "dışarıda", ***kami-kamiğa*** "nerede"; zaman zarfları: ***edü-edüge*** "şimdi", ***kedi-keçiye<kedige*** "ne zaman", (72-73). Ayrıca verilen açıklamalarda ***kağalğa-kağalğa*** "gedik" (s.11) ***auğa-aūğa*** "güç, kuvvet", ***teüke-teūke*** "tarih"(s.12), ***aka*** "ağabey", ***öngge*** "renk" (s13), ***acirğa*** "aygır" (s.15), ***dabağa*** "dağ geçidi" (s.20), ***belge*** "işaret", ***böke*** "güreşçi" (s.24), ***kituğa*** "bıçak" (s.27), vs. gibi örnekleri de görmek mümkündür.

Moğol lehçelerinde (meselâ Buryatça'da) -ha ekinin mastar şekli olması dikkat çekicidir. Doğu Hun dalı lehçelerinin bir çoğunda (meselâ Hakas Türkçesinde) mastar şeklini oluşturan –arga/ -erge, -rga/ -rge eki yönelme hâli ile bağlantılı olarak (< -ar gelecek zaman sıfat fiil eki + ğa yönelme hâl eki) açıklanmıştır **(GHY, 1975:173).** Bu mastarlar ilk başlarda eylemin amacını ifade edebilmişlerdir. Yönelme hâli anlam nüanslarından birisinin amaçla ilgili olması, bu durumu doğal bir olay gibi görmemizi sağlar. Dilde hem isim hem de fiil olarak görev yapan kök morfemler çok eski dönemlerde aynı eki kullanmışlardır. Zamanla isim ve fiil birbirinden ayrılınca eklerde de parçalanma başlamış, anlam ve biçim farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bu açıdan – ga morfeminin çağdaş Türk lehçelerinde bir yapım eki olarak genel verimsizliği, yönelme hâlinin duruma hâkim olduğunun bir kanıtı gibi nitelendirilebilir. Hakas Türkçesinde zarf türeten –ha, -ga/ -ge, -ke eki yönelme hâli eki olarak açıklanmış, zarf türetiminde en aktif hâlin yönelme hâli olduğu kaydedilmiştir **(GHY, 1975:70).** Bir çok Türk lehçesinde kullanılmakta olan ***birge/ pirge*** kelimesi ile ilgili eserde verilmiş bilgide kök olarak "bir" sayı kelimesinin yönelme hâli eki ile bir kalıp oluşturduğu, gerçek anlamından uzaklaşarak "birlikte" anlamı kazandığı belirtilmiştir **(TS, 1983:103).**

Yönelme hâli eki olan –ga, etimolojik olarak birleşik sayılmaktadır **(TS, 1983:279).** Bilindiği üzere yönelme hâli, kendi tarihi boyunca farklı eklerle de ifade edilmiştir. Bunlardan Oğuz grubu diye adlandırılan Türk lehçelerinde ve Çuvaş lehçelerinde kullanılmakta olan –a/ -e ekinin en eski olduğu tahmin edilmektedir. Fakat bu ekin daha genel ve belirsiz anlam taşıdığı, –g, -k ekinin anlamı somutlaştırdığı ve kesinleştirdiği, daha sonraları ise onların kaynaştığı ifade edilmektedir.

Son olarak, -ga yapım ekinin taşıdığı fonksiyonlarda yönelme hâlinin bazı özelliklerinin korunduğu, bazı durumlarda ise aralarındaki bağın zayıflamış olduğu söylenebilir.

Belli bir ek alarak bir anlam kazanmış, eksiz hâliyle bir anlam ifade etmeyen kök morfemler ilginç bir kadere sahiptirler. Bu gruptan olan kelimeler ayrıntılı bir biçimde

incelenmemiştir. Fakat bu ilginç dil olayının Türkologların dikkatini çekmediği de söylenemez. A. N. Kononov'un kelime dâhili kaynaşmaları anlatan *Türk Dillerinde Kaynaşma Hakkında* adlı makalesini burada özellikle belirtmek istiyoruz **(Kononov, 1971:108-120).**

Yukarıda da belirttiğimiz üzere – ga ekli kelimelerin bazıları kolayca kök ve ek morfemlere ayrılabilirler. Örnek olarak "bilge" kelimesinin bil - , "bölge" kelimesinin böl- fiilinden türediği hemen belli olur. Süpürge (<süp + ür + ge) ve kavurga (<kav + ur + ga) türünden kelimeler de kök ve ek morfemleri belli olan kelimeler grubuna dahil edilebilir. Çünkü bunlarda kök olarak "süpür-", "kavur-" kısımları alınmaktadır. Fakat kelimelerin hepsi için aynı şeyi söylememiz mümkün değildir **(TS, 1983:XVII).**

-ga eki çoğu zaman kökle kaynaşmış bir durumda karşımıza çıkar. Kelimelerin morfolojik görünümü açık bir biçimde kök ve ek sınırını belirtse de anlamını yitirme onların bağımsızlığını kaybettirir ve tarihte türemiş olan bir kelime eşzamanlı durumda basit olarak görülmeye başlar (meselâ ***sirke, gölge, yufka, öfke, kaburga*** vb.). M. Kâşgarlı'nın *Dîvânü Lûgati't-Türk* adlı eserinde –ga eki ile verilmiş kelimeler arasında bunun onlarca örneğini görmek mümkündür: ***dünüşge*** "sebze türü" (M. K. I, 490), ***çeçge*** – "çulha tarağı" (I, 428), ***kurtka*** – "yaşlı kadın" (III, 258), ***kaldruğa*** – "hışırtı yapan herhangi bir nesne için verilen sıfat" (III, 442), ***kimişke*** – "keçe türü" (I, 490) vb.

Türk lehçelerinin yazı dillerinde verimli sayılmayan –ga ekinin ağızlarda araştırılması ekin eski dönemlerde daha yaygın olduğunu kanıtlamaktadır. Anadolu ağızları bize bu konuda yüzlerce örnek verebilir niteliktedir. Türkiye'de *Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'*nün sadece bir cildinde ("K") yüze yakın – ga ekli kelime tespit etmek mümkündür. Bu kelimelerden bazılarını gözden geçirelim: ***kacurga/ kacırga/kacurğa*** "işe yaramayan kart ve zayıf hayvan", ***kamarga*** "yırtıcı hayvanların ormanda parçaladığı leş", **kapturga** "sayvanın üzerine örtülen oluk biçiminde tahta", ***kartçıga*** "atmaca", ***kemke*** "ipekli kumaş", ***konalga/konarga*** "göçebe ve yolcuların yolculuk ya da göç sırasında kondukları sulu, otlu yerler, konak yeri", **kosga** "yiğit, kabadayı, yürekli", ***kovaçka*** "yedi kardeşler denilen yıldız kümesi", ***koyurtga*** "özgürlük", ***köstege*** " çoban", kötürge "kaldıraç", ***kuçka*** "köpek yavrusu", ***kurga*** "çekirdek, külke "yığın", vb. Azerbaycan Türkçesinin ağızları da bu açıdan incelendiğinde bir hayli örnek tespit etmek mümkündür. Örneklerden ilgimizi çeken bazıları şunlardır: **Sızga** "suyu az olan pınar", ***anga*** "unutkan", ***badırga*** "suçlu", ***gılga*** "ekilmemiş yerde üçüncü kez yetişen tahıl, ekin", ***denge*** "köy mahellesi", ***dönelge*** "baht, kader", ***yelke*** "kadın saçı; at yelesi", ***hefge*** "geveze", ***çigirte*** "tutmak", ***zılga*** "küçük çocuk bebe", ***erke*** "fazla sevgiyle, nevazişle hitap şekli", ***cülge*** "gölet", ***teyha*** "tamamen, yalnız, yavan", ***ayalğa/teyelga*** "lakap", ***tülenge*** "utanmaz,küstah", ***tünge*** "anlamaz", ***tünüge*** "fakir", hırha "boğaz", ***şırga*** "süs, dikiş" ***alha*** "katıksız", ***cōga*** "nesil, oba,grup" vb. Bu tür kelimelerde ünsüz ikizleşmesi de dikkat çeker. ***Taragga*** "çok eski", ***togga*** "kemer", ***lıgga*** "sıvı çamur", ***cıgga*** "taç; horoz ibiği", ***çolagga*** "çukur, hendek", ***şırıgga*** "keyif, neşe; tumturak" vb.

Bu kelimelerden bazılarını kök ve ek morfemlere ayırmamız mümkündür. Meselâ ***sızga*** kelimesinin kökü "çok az akıntıyla sızmak, damla damla akmak" anlamında bir fiildir. ***Anga*** "anmak, hatırlatmak" kökünden gelmektedir. **Düşenge** (metres) kelimesi "düşmek, kötü yolda bulunmak" anlamları ile bağlantılı olabilir. ***Ayalğa*** kelimesi bugün yazı dilimiz için unutulmuş, fakat dil tarihimizde çok işlek olarak kullanılan ***aymak*** (demek, söylemek) fiili ile açıklanabilir. ***Yelke*** kelimesi "yele" (Azerbaycan Türkçesinde yal) kelimesi ile doğrudan bağlantılıdır. Azerî Türkçesinin halk ağzında saç anlamını ifade eden ve argo olarak kullanılan ***yelbe*** kelimesi de aynı köktendir. ***Zılga*** kelimesine ise şöyle bir açıklama yapılabilir: zıl + ga< sığ + ıl +ga. Sığlamak, Eski Türkçe'de "ağlamak" anlamında kullanılmış bir kelimedir. Bebekler çok ağladığı için bu sıfatlandırmanın kullanılması doğal karşılanabilir.

Fakat bu kelimelerin de büyük bir kısmında kök morfemlerin anlamını yitirmiş olduğu görülmektedir. Dil tarihi bilgilerimizle kolayca çözülmeyen bu kelimeler özel bir etimolojik inceleme gerektirmektedir. Ayrıca bu kelimeler arasında hem isim hem de sıfat bulunması dikkat çekicidir. Prof. Dr. H. Eren'nin *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü'*nde de -ga ekli kelimeler bazen açıklanmış (***kaburga*** –s.199, ***kancığa***-s206, ***oyulga***-s.311, ***şıvga***- s.386, vb.), bazen de köken olarak açıklanamadığı belirtilmiştir (***künge***- s.275, ***meke***- s.291, ***saka***- s.350, ***sirke***- s.370, ***teke***- s.400, ***zıpka***-s.469, vb.)

Azerbaycan Türkçesinde "sıra" anlamında kullanılan "cerge" kelimesi ile ilgili A. Rehimov'un açıklamaları M. Kâşgarlı'nın eserine dayanmaktadır ***(Rehimov, 1984:66-69).*** Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde kullanılmakta olan orag "orak", tarla, tumav "tumağı, nezle" gibi anlamını yitirmiş kök morfemlerle bir arada "cerge" kelimesini de inceleyen yazar, bu türden kelimelerin araştırılmasında geçmişte kaleme alınan eserlerimizin büyük önemi olduğunu vurgulamış, "cerge" kelimesini eserde geçen çer "savaşta karşı karşıya duran sıralar" kökü ile açıklamıştır.

-ga yapım ekine hareket sonunda oluşan durum adı, aygıt, hayvan, kuş, haşere, bitki ve yemek isimlerinde daha çok rastlıyoruz. Bazı örnekleri gözden geçirelim: ***buğa***, ***büke*** "ejderha", (M. K. III, 227); ***kösürge*** "köstebek", (M. K. I, 490); ***kurbağa***, ***kaplumbağa***, ***teke***, ***türke*** "gri renkte koyun" (ADDL.393); ***ürge*** "at cinsi", ***düge/düye*** "düve; Azer. Tür."; ***çekirge***, ***sirke***, ***bürge*** "pire" (M. K. **I**, 427); ***sırıçga*** "çekirge" (M. K. I, 489); ***karga***, ***kuburga*** "baykuş" (M. K. I, 489); ***çançarga*** "serçe kuşu", (M. K, III, 242); ***gınga*** "turşeng diye adlandırılan bitki", ***bütüge*** "patlıcan", (M. K., I, 447); ***goyulga*** "filiz", (ADDL, 146); ***urga*** "büyük ağaç", (M. K., I, 128), vb.

İnsan uzuvları ile ilgili kelimeler bilindiği üzere dilde en eski kelimelerden sayılmaktadır. Bu gruptan kelimeler içerisinde de –ga ekini görebiliriz. ***Kaburga, arka*** "sırt" (M. K., I, 284), ***öpke*** "akciğer" (M. K., I, 128), ***omurga, emirge*** "kıkırdak" (M. K., III, 442; krş.: Azerb. T. gemirçek), ***hırha*** "boğaz" (ADDL, 462), ***gaşga*** "alın" (ADDL, 124), ***yelke*** "kadın saçı, at yelesi" (ADDL, 244) vb.

Türk – Rus dil ilişkilerinin öğrenilmesinde –ga ekinin önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Türkler ve Ruslar arasında uzun süreli komşuluk ilişkisi dil özelliklerinde de izler bırakmıştır. Rusçanın kelime hazinesinde de yer alan Türkçe kökenli kelimeler bunun açık bir örneğidir. Bu kelimelerden bazıları –ga eklidir. Meselâ: ***kapturga*** "kurşun bulundurulan kese", ***kabarga*** "dağlarda yaşayan geyik türü", ***burka*** "yamçı, kepenek", ***denga*** "para", ***toyaga*** "sopa, kalın değnek", ***tayga*** "tayga ormanı", ***tavolga*** "çayır melikesi" (krş. Azerbaycan Türkçesinde ***topulga***, Kazak Türkçesinde ***tobılgı***), ***tamga*** "damga", ***karga*** "karga", ***serga*** "küpe" (krş.: Azerb. Türkçesinde ***sırga***, Kazak Türkçesinde sırga, Nogay Türkçesinde sırga vb)., ***başka*** "baş, kafa", ***kuraga*** "kayısı kurusu", ***nagayka*** "kamçı, kırbaç" vb.

Ayrıca Rusça'nın yapım ekleri arasında özel bir yeri olan –k(a), -g(a), -h(a) eklerinin de Türkçe –ka, -ga, -ha eki ile bazı hususlarda benzerlik gösterdikleri görülmektedir. –k(a) eki Rusça'da çok kullanılan ekler arasında yer almaktadır. İsimden isim, fiilden isim yapılmasında kullanılır. Bu ekin kelimelere kattığı anlamlar da çok çeşitlidir: Erkek cins şahıs isimlerinin bazılarından dişi cins şahıs isimleri (***moskviçka*** "Moskovalı bayan"; ***tatarka*** "Tatar bayan"; ***zemlyaçka*** "bayan hemşehri" vs.), fiillerden soyut isimler (***vozka*** "taşıma, nakil"; ***astanovka*** "durak"; ***vıhodka*** "çıkışma"; **stroyka** "inşaat"; ***podgotovka*** "hazırlık"; ***nahodka*** "buluş" vs.), fiillerden nesne isimleri (***kosilka*** "orak makinesi"), fiillerden bir özelliğin taşıyıcısı veya kişi belirten isimler (***lovuşka*** "tuzak; kapan"; ***nastoyka*** "likör; ıslatılmış"; ***kliçka*** "ad, takma ad, lakap" vs.) türetilir. Küçültme, şefkat (***sirotka*** "yetimcik"; golovka "başçık"; ***komnatka*** "odacık"), kişisel değerlendirme (***krovatka*** "küçük bir yatak"; ***pesenka*** "küçük beste, şarkı"; ***pugovka*** "küçük düğme"), aynı cinsten olan maddelerden bir tanesini ayırarak teklik anlamı (***pesçinka*** "kum tanesi"; ***snejinka*** "kar tanesi" vb.) bu ekle ifade edilebilir. –g(a), -h(a) eki, kişi ya da bir özelliğin taşıyıcısı olarak sıfattan isim (***bednyaga*** "zavallı, biçare"; ***hitryuga*** "hilekâr, kurnaz adam"; ***podlyuga*** "alçak, rezil"; **staruha** "ihtiyar kadın"; ***tolstuha*** "şişman kadın") yapabilir.

Burada dikkati çeken bir nokta, Rusça'da görülen ve kelime sonunda gelen –a ekinin her zaman dişi cins belirtisi olmamasıdır. Bu kelimelerden bazıları hem erkek hem de dişi cins canlıları ifade eder ve ünsüzle kaynaştığı için biçimce de –ga eki ile bir benzerlik oluşturur. Bazı gruplarda görev aynılığı da dikkat çekicidir. Bu durum, akraba olmayan dillerde de bazı yakınlık unsurlarının var olabileceğinin bir kanıtıdır.

Özet olarak şunu söyleyebiliriz: Söz değeri ve gramatik nitelik taşıyan kök morfemler Türkçede çok önemli bir yere sahiptir ve onların ek morfemlerle olan ilişkileri tarih boyunca dinamik bir karakter taşımıştır. –ga yapım ekli kelimelerin bu açıdan incelenmesi, hem kök morfem + ek morfem, hem de yapım eki ve çekim eki ilişkileri açısından önemli ipuçları vermektedir.

KAYNAKÇA

ABDURRAHMANOV G., ŞÜKÜROV Ş., (1973), **Uzbek Tilining Tarihiy Gramatikası**, Taşkent.

ARAT R. R.; (1979), **Kutadgu Bilig III (indeks),** TKAE Yay., (İndeksi Neşre Hazırlayanlar: Kemal Erarslan , Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul.

Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lûgatı (ADDL), (1964), Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, Bakü.

BANGUOĞLU T., (1990), **Türkçenin Grameri** , TDK yayınları, Ankara.

BASKAKOV N. A., (1985), **"Morfemnıy Sostav Tyurkskogo Slova i Problemı Morfosintaksisa. Morfo-morfologii i Morfosemasiologii", Tyurkologiçeskiye İssledovaniya ,** İzd., "İlim", Frunze.

BASKAKOV N. A., (1975), **Nogayskiy Yazıki Yego Dialektı**, İzd. "Nauka",Moskva-Leningrad.

CAFEROV S., (1982), **Muasır Azerbaycan Dili**, "Maarif" Yayınevi, Bakü.

EREN H., (1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 1. Baskı, Ankara,

ERGİN M., (1983),**Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi yayınları, 8. Baskı, İstanbul.

EZ-ZEMAHŞERİ, (1993), **Mukaddimetü'l-Edeb (Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks)** Haz.: Prof. Dr. Nuri Yüce, TDK Yayınları 535, Ankara.

Grammatika Hakasskogo Yazıka (GHK), (1975), İzd, "Nauka", Moskva.

HATİPOĞLU V., (1981), **Türkçenin Ekleri**, TDK yayınları, 2. baskı , Ankara,

KÂŞGARLI M., (1991), **Divanü Lügat-it- Türk Tercümesi (MK) I-III c**. (çeviren B. Atalay), 3. Baskı, TDK yayınları: 521, Ankara.

KONONOV A. N., (1965), **Grammatika Sovremennogo Tyuretskogo Literaturnogo Yazıka,** İzd. Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad.

KONONOV A. N., (1971), **"O Fuzii v Tyurkskih Yazıkah" , Struktura i İstoriya Tyurkskih,** İzd. "Nauka", Moskva.

KORKMAZ Z., (1995), **Türk Dili Üzerine Araştırmalar, II. c.,** Ankara.

POPPE N., (1992), **Moğol Yazı Dilinin Grameri** (Türkçe'ye çeviren : Doç. Dr. Günay Karaağaç), Ege Üniversitesi Basım Evi, Bornova, İzmir.

REHİMOV A., (1984), **"Azerbaycan Filologiyası Meseleleri",** İzd. "Elm", Bakü.

Türkçe Sözlük, c. I A-J, TDK Yay., s. XVII. (Prof. Dr. Hasan Erenin Ön Sözü)

SEREBRENNİKOV B. A., (1971), **"O Nekotorıh Problemah İstoriçeskoy Morfologii Tyurkskih Yazıkov" Struktura i İstoriya Tyurkskih Yazıkov,** "Nauka", Moskva.

Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, (1975), VIII. c. ("K"), TTK Basımevi, Ankara.

Türkmence – Türkçe Sözlük, (1995), (Haz.: Talat Tekin, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhal Ölmez, Süer Eker), Ankara,.

Yeni Tarama Sözlüğü, (1983), TDK Yayınları – 503, Ankara,.

ZÜLFİKAR H., (1991), **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları,** TDK Yayınları, Ankara.